

NEKAJ UGOTOVITEV O POHORSKEM RALU »KAVLJU«

Tončica Urbas

Naši zapisi o ornih napravah, to velja tudi za vse druge poljedelske naprave, so dokaj skromni. Še vedno nimamo preglednega dela, ki bi nam podalo sliko vseh tistih naprav, ki so jih uporabljali v raznih predelih Slovenije do polpretekle dobe, ko so industrijski izdelki jeli izpodrivati starinske pluge in ostalo orodje za obdelovanje polja.

O vseh takih ornih napravah smo imeli le skope zapise, ki so naprave omenjali le mimogrede in površno, brez natančnejših podatkov in opisa, kakršne zahtevajo sodobne znanstvene metode.

Tako smo vedeli le za glavne pluge, navadne in dvojne, le malo ali sploh nič pa o ralih in plužnicah, dasi jih avtorji, ki so se posvetili temeljitejšemu študiju ornih naprav, dobro razlikujejo od samih plugov.¹ Skromno omenjajo zapisi med drugim orodjem tudi pohorski kavelj² in psico ali kuzlo, ki so jo baje uporabljali na Gorjancih.³

Med obema zadnjima napravama pomeni za slovenske etnografe pravicato uganko pohorki kavelj, saj nimamo o njem nobenih natančnejših podatkov razen skromnega Koprivnikovega opisa v Planinskem vestniku,⁴ kjer pravi v 9. poglavju o poljedelstvu na Pohorju takole:

»Poljska vprežna orodja so: ralo (oralo), ki je podobno češkemu rohadlju (še bolj pa kavlju), in ki ne obrača, ampak le trga, drobi in rahlja; merjasec, ki je plug z dvema glavama; na eni je... itd.«

Temu dokaj skopemu opisu rala je Koprivnik priložil na 81. strani še skico z naslovom: Kavelj, na Pohorju rabljen kot oralo.

Koprivnikov opis je uporabil tudi Ložar, ki je v Narodopisju Slovencev objavil kratek opis poljedelskih naprav, in obenem tudi priobčil Koprivnikovo skico pohorskega kavlja (glej sliko št. 1 na str. 71).

Slovenske etnografe je posebej opozoril na ta problem B. Bratanič, ki je v oceni Korenovega dela,⁵ objavljeni v Slovenskem etnografu⁶

¹ B. Bratanič: Orače sprave u Hrvata, Zagreb 1939, str. 5. — B. Bratanič: Plug i ralo (Uz knjigu: Hanns Koren: Pflug u. Arl), Slovenski etnograf, V, 1952, str. 208.

² R. Ložar, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 138.

³ R. Ložar, Narodopisje Slovencev I, o. c.

⁴ J. Koprivnik, Pohorje, Poseben odtis Planinskega vestnika, Maribor 1923, str. 78.

izrazil nekaj pomislekov glede verodostojnosti Koprivnikove risbe pohorskega kavolja.

V zvezi s tem Bratanič citira Korena,⁷ ki je na osnovi študija arhivskega gradiva ugotovil za okoliš Konjic iz leta 1804 poleg običajnih enojnih in dvojnih plugov še posebno vrsto pluga; ta pa po svojih značilnostih spominja prej na ralo kakor na plug. Dobesedno pravi arhivski zapis takole:

»Der Pflug hat hier eine Eigenschaft, die wir bisher nur an der Arl gefunden haben: das flache oder tiefe Pflügen wird durch den Scharbalken (Grießsäule), der durch den Gründel beweglich geht, bewerkstelliget. Je nachdem man das Schar tiefer oder höher gehen lassen will, desto tiefer oder höher stellt man den Schaarbalken im Gründel und befestigt ihn mit Keulen.«⁸

Temu citiranemu tekstu je Bratanič dodal še svoj komentar.

Koprivnikova skica v Planinskem vestniku, ki bi naj predočevala pohorski kavelj, je sicer natančno izdelana, a je kljub temu nepopolna in pomanjkljiva, saj Koprivnik ne pove nič določenega o njenem izvoru, prav tako pa tudi ne vemo za njene detajle oziroma poimenovanje posameznih delov te naprave. Te pomanjkljivosti pa so opravičene in razumljive, če pomislimo, da Koprivnik rala ni opisoval kot etnograf in strokovnjak, temveč ga je le mimogrede vpletel v celotni opis Pohorja.

Če primerjamo Koprivnikovo skico rala ali kavolja z drugimi znanimi oblikami in tipi ral, ugotovimo na njem nekatere posebnosti, ki jih ni zaslediti na drugih, doslej znanih tipih slovenskih ral.

Po Korenu in po Brataniču je osnovna značilnost rala v tem, da ima za razliko od pluga popolnoma simetričen lemež in da je redno brez deske, ki opravlja funkcijo pri obračanju zemlje, pa je značilna za plug ali tudi za plužnico,⁹ ki jo imamo za vmesno stopnjo med ralom in plugom.

Pohorsko ralo, po Koprivniku »kavelj«, ki pa v resnici nima pravih značilnosti tako imenovanega »Hakenpflug«, kakor ga n. pr. srečamo v Zeleninovem opisu¹⁰ ornih naprav pri vzhodnih Slovanih, se od drugih ral na slovanskem jugu ne razlikuje toliko po obliki, kakor po položaju lemeža oziroma kozolca; ta je zataknjen v gredelj, na svojem koncu pa nosi lemež, torej v nasprotju z drugimi rali, ki imajo lemeže zataknjene neposredno na plaz. Poleg tega je značilnost pohorskega rala v tem, da nima, vsaj iz skice to ni razvidno, ročice, ki jih po eno ali v

⁵ Hanns Koren, Pflug u. Arl. Salzburg 1950.

⁶ Slovenski Etnograf, V, 1952, str. 208.

⁷ Istotam, str. 234—235.

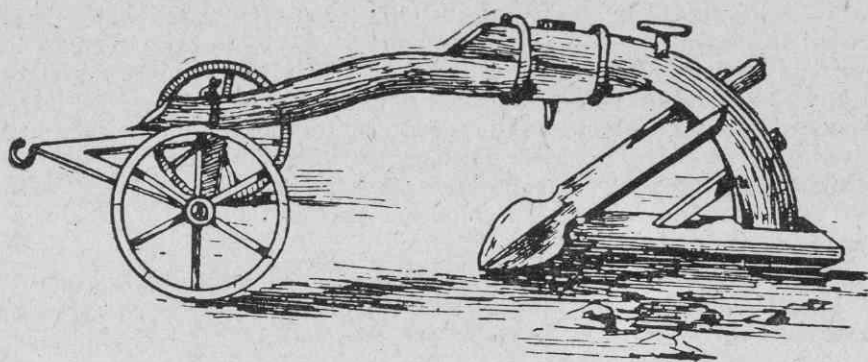
⁸ Koren, Pflug u. Arl, str. 64; SE V, str. 225.

⁹ Treba je pri tem paziti na posebnosti krajevnega izrazoslovja, ki je po Pohorju in po sosednjem Kobanskem precej različno.

¹⁰ Zelenin: Russische (Ostslawische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927, str. 11.

paru srečujemo pri vseh drugih ornih napravah, od ral preko plužnic do samih plugov.

Nadaljnje vprašanje nastaja za slovenskega etnografa tudi zaradi negotovosti, ali se citirani opis rala, ki ga je objavil Koren v svojem delu o plugih za okoliš Konjic na 46. strani v resnici nanaša na Koprivnikov pohorski kavelj; saj je ta problematičen tako zaradi svoje posebne oblike kakor zaradi načina oranja. Rešiti tak problem pa ni posebno lahko, če pomislimo, da smo se dokaj pozno lotili proučevanja te panoge ljudske materialne kulture.

Sl. 1. Pohorski kavelj (po Koprivniku)

Ker trenutno še ne razpolagamo z zanesljivimi etnografskimi podatki, ki bi se nanašali na pohorski kavelj, se je bilo treba pri ugotavljanju resničnosti v Koprivnikovem zapisu navedenih podatkov ter zaradi primerjave arhivskega zapisa o plugu z okoliša Konjic posvetiti izključno terenskemu zbiranju gradiva. Raziskovanje sem omejila na proučevanje starejših oblik lesenih plugov, kolikor so se nam ohranili v tem predelu Pohorja in na zbiranje poročil starejših oseb, ki se še spominjajo časov, ko so uporabljali pred uvedbo industrijskega pluga tudi v teh predelih primitivne orne naprave. V terenskem delu sem temeljito raziskala naselja, zaselke in samotne kmetije na sektorju Skomarje—Resnik, Kunigunda—Božje, Kebelj—Tinje in Oplotnica, zaradi potrebne primerjave pa še Kobansko v predelu Remšnik, Kozjak—Kapla.

Raziskovanje kljub natančnemu delu in metodam, ki jih zahteva sodobna etnografska znanost za proučevanje objektov na terenu, doslej še ni pokazalo dokončnega uspeha, t. j. odkritja samega objekta, ki bi naj v resnici potrdil verodostojnost Koprivnikovega opisa v njegovem spisu o Pohorju. Kljub temu pa mi je pri zbiranju teh podatkov uspelo najti nekaj starejših oseb, ki so bile priče oranja s kavljem pred nekako 70 leti. Največ podatkov o obliki kavlja in pa tudi o načinu oranja z njim mi je dal sedaj 72-letni Strnad Konrad, rojen 1882 na Keblju; sedaj stanuje v Kotu 11 pod Tremi Kralji. Strnadove podatke sta potrdila še

Šega Jože, sedaj stanujoč v Jurišni vasi nad Tinjem, kjer se je rodil leta 1862, in Javornik Franc, rojen leta 1869 v Resniku, sedaj stanujoč med Kunigundo in Resnikom, ki je povedal tudi nekatere nadrobnosti o načinu oranja s pohorskim kavljem.

Če presodimo starost Koprivnikovega opisa Pohorja, je moralo preteči od takrat približno 60—70 let. Po izpovedi Šege in Strnada pa so po Koprivniku imenovani »kavelj« uporabljali zadnjikrat pred nekako 66 leti v smeri Kebelj—Jurišna vas nad Tinjem. Iz pripovedovanja obeh prič mi je uspelo sestaviti nadrobnejši opis rala. Naj pri tem omenim le mimogrede, da živi v tem predelu Pohorja več ljudi, ki so živeli že v času Koprivnikovega opisovanja Pohorja pred 60—70 leti in ki bi se morali še spomniti te iskane naprave; žal pa se večina njih ne spominja več, ker jih je že občutno zapustil spomin. Zato so bili njihovi podatki največkrat netočni, nejasni in tudi nepopolni. Pač pa so bile izjave nekaterih drugih oseb, ki kavlja sicer ne poznajo, dragocene, ker nam osvetljujejo in dajejo vpogled v nekatere druge vrste ral, ki so jih uporabljali prav tako na Pohorju, pa nam bodo podatki o njih v veliki meri omogočili in olajšali delo za bodoči kartografski prikaz vseh ornih naprav v tem delu Slovenije.

Opis kavlja: Po pripovedovanju K. Strnada iz Kota 11 so kavelj zadnjikrat uporabljali pred 66 leti pri posestniku Zajcu na Keblju 34, to je ob poti, ki vodi proti kamnolomu v Cezlaku. Potemtakem so ga uporabljali še tedaj, ko so drugje po Pohorju že prav tako uporabljali industrijske pluge. — Naprava je imela sestavljen gregl, ki je bil na vrhu spojen s klinom. Zadnji del gregla je bil močno ukrivljen in popolnoma drugačen, kakor pri drugih ralih, ki jih poznamo ne le s Pohorja, temveč tudi drugod na Slovenskem. V sredini zadnjega dela gregla je bila glečanca, v kateri je tičal poševno nasajen sadeš. Le-ta je nosil na spodnjem koncu lemeš, ki ga je podpiral plaz z imenom deska, katera je plazila po zemlji. Lemeš je bil popolnoma simetričen in bi po mnenju Strnada mogel biti nalik z rovnico. Ročica, ki je povezovala desko z greglom, je bila vsajena v glečanci za sadešem ter razmeroma kratka in preprostejša, kakor je pri drugih enojnih ali dvojnih plugih. (Po vsej verjetnosti pa je Koprivnik, ko je neznano kje na Pohorju skiciral, imel pred seboj ralo, pri katerem se je ročica odlomila, a je kljub temu na skici verjetno le nakazana. Sicer bi se nam zdelo oranje s kavljem brez ročice nekoliko problematično, saj je ralo oziroma gredelj občutno nizko.)

Oranje in način oranja: Obe priči, Strnad in Šega poznata za napravo le ime oralo, medtem ko imena kavelj ne pozna nobena izmed oseb, ki so mi dajale podatke o njem. V splošnem je na Pohorju za te vrste ornih naprav, to je za ralo, udomačeno ime oralo, ki ga poznajo vsi starejši ljudje bodisi po spominu ali iz pripovedovanja svojih staršev. Zato je zelo verjetno, da je ime kavelj vzel Koprivnik iz nemške terminologije »Hakenpflug«. Ralo so uporabljali na bolj položnih, pa tudi nekoliko bolj strmo ležečih njivah. — Pri oranju je

držal orač ročico nekoliko po strani, kakor je to narekoval teren. Ralo je z lemežem zemljo samo rulo in je ni obračalo tako kot jo obrača plug, ki ima v ta namen še desko. Tega se spominjajo iz pripovedovanja starejših ljudi poleg omenjenih prič še nekatere druge osebe, ki pohorskega rala sicer same niso nikoli videle, a so jim o načinu oranja pripovedovali starši, ki so primerjali delo rala z rovanjem svinje. Posebej me je na to še opozoril kmet Javornik Franc, star sedaj 65 let, na poti med Resnikom in Kunigundo na Pohorju. Ker je v splošnem na Pohorju orna zemlja mehka in rahla zaradi obilice preperelin, na to je prav tako opozarjal Koprivnik v citiranem spisu o Pohorju, oranje s kavljem ni pomenilo za orača posebnih težav.

Bistvo oranja pa je bilo v skladu z načinom oranja rala in plužnice, ki so jo uporabljali ne le na Pohorju, temveč tudi na sosednjem Kobanskem v okolici Remšnika.

Kakor sem omenila, je po izpovedi K. Strnada in pozneje tudi F. Javornika držal orač ročico nekoliko postrani, kot je to zahtevala položnost terena. Ko je preoral brazdo do konca njive, je moral plug obrniti in pričeti orati novo brazdo neposredno zraven prejšnje. Tako po pripovedovanju prič, in kar je razumljivo samo po sebi, niso nastajali ogoni, temveč ravna razrvana ploskev. Na podoravanje gnoja pri tem načinu oranja z ralom se priči Strnad in Javornik, pa tudi Šega iz Jurišne vasi ne spominjata natanko. Pač pa je o teh nadrobnostih povedal nekaj podatkov 75-letni Golob Franc iz Vasi 44 pod Remšnikom, ki je uporabljal navadno ralo, na Remšniku imenovano plužnica, še pred 25 leti. Omenil je, da je ralo kljub majhnemu lemešu dobro podoralo gnoj, za kar je bilo treba naravnati na glečanci z uporabo kal (edn. k a l a) večjo globino oranja. Golob je omenil prav tako, da je bilo leseno ralo zelo pripravno za oranje na strminah, kjer ga je bilo pri oranju brazde poleg brazde lahko in enostavno obračati.

Reguliranje globine oranja: za reguliranje globine oranja so uporabljali dvoje načinov.¹¹

1. način: Globino oranja so regulirali na samem gredlju na mestu, kjer je bil le-ta sestavljen. Na tem sestavnem delu je imel gredelj nekaj lukenj in klin, s katerim se je lahko povečala ali zmanjšala razdalja med obema deloma gredla oziroma razdalja med koščeti (edn. košče, koščeta; z imenom koščeta označujejo tu, na Pohorju plužna kolesa) in samim ralom. Ta način reguliranja je v bistvu podoben reguliranju globine oranja pri današnjem plugu, kjer v ta namen rabi železna veriga, imenovana na Pohorju in tudi drugod gregalncas klinom.

2. način: Globino oranja je bilo mogoče regulirati na kavlju tudi neposredno preko sadeša, ki je pri pohorskem kavlju isto, kar je pri

¹¹ Največ je o tem izpričal J. Šega, ki ima kljub visoki starosti še vedno hister spomin.

navadnih plugih in ralih kozolec.¹² — Sadeš ni bil pri kavlju stabilen, temveč ga je bilo mogoče pomikati skozi glečanco v gredlju. Za pritrditev sadeša v gredlju so rabile lesene kajle, s katerimi so sadeš zakajlali. — Za globlje oranje je bilo treba sadeš spustiti niže, v nasprotnem primeru pa ga je orač dvignil in zabil s kajlo. Tak način reguliranja globine oranja nam je tuj, ker se običajno naravnava globina oranja pri drugih lesenih plugih in ralih s spuščanjem ali dviganjem celotnega gredlja, medtem ko so pri pohorskem kavlju neposredno dvigali sadeš, ki je nosil sam lemež. Pač pa je nekoliko podoben ta prvi način naravnavanja sodobnim železnim dvojnim plugom, ki jih na Pohorju imenujejo *mrjasec* ali *mrjaseca*; pri teh se nam je prav v okolici Koblja na Pohorju ohranilo ime *sadeš* za tisti del železa, ki je v bistvu matični vijak. Z njim se lahko spušča lemež pri reguliranju globine oranja.

Koliko ustrezajo izpovedi prič, na osnovi katerih je bilo mogoče sestaviti nadrobni opis pohorskega kavlja, Koprivnikovi risbi, in koliko bi smeli pripisati lastnosti pluga, ki ga omenja po Korenu citiran zapis za okoliš Konjic, napravi, ki je predmet naše razprave?

Trditi smemo, da se podatki skladajo v celoti. Na Koprivnikovi skici ima pohorski kavelj po vsej verjetnosti novejša pluzna kolesca, kakor je samo ralo. Očividca Šega in Strnad se še spominjata, da je ralo imelo težki in popolnoma leseni kolesi s križi, imenovani na Pohorju *koščeta* ali tudi *klučeta*. Ime se je ohranilo na današnjih železnih plugih na tem predelu Pohorja. Da bi vključevali gredelj rala v sam jarem brez koles, tega se ne spomnijo nikjer na Pohorju. Tudi po obliki in dimenzijah gredlja lahko sklepamo, da je bilo mogoče uporabljati ralo le na pluznih kolesih. — Nekoliko problematičen pa se nam zdi način reguliranja globine oranja, posebno če ga primerjamo z onim, ki ga poznamo na novejših, železnih plugih, kjer nam rabi v ta namen greglnica in klin, ki omogočata, da se poveča ali zmanjša oddaljenost med greglom in kolesi. Pri pohorskem kavlju pa so jo uravnavali v sredini gregla s prestavljanjem obeh delov in lesenega klina, ki je spajal oba dela. Tak način je bil sicer lahko mogoč, a se nam zdi popolnoma edinstven, ako ga primerjamo s katerokoli drugo vrsto ali obliko ornih naprav.

Drugi način reguliranja globine oranja pa nam nedvomno potrjuje resničnost opisa pluga z območja Konjic, ko pravi arhivski zapisek, da ima ta vrsta pluga pomični lemež, s katerim je mogoče uravnavati globino oranja, na mestu, kjer je lemež, v našem primeru kozolec, zataknen v gredelj.

Pojav take oblike rala na Pohorju se nam zdi precej osamljen in nas postavlja pred uganko: Zakaj so ga uporabljali prav v tem predelu Pohorja in to poleg drugih vrst in oblik ornih naprav, ki jih je bilo

¹² O tej razliki je več komentiral Bratanič v citirani razpravi »Plug i ralo«, l. c. str. 228.

mogoče ugotoviti na istem območju. Ne gre prezreti tega, da starejši ljudje na Pohorju vedo povedati mnogo o ralih in plužnicah, saj je to orodje po obliki brezprimerno bolj domače in tudi mnogo bliže ornim napravam, ki so značilne za območje nekdanje Štajerske in za slovanski jug. To so rala, ki imajo, ako upoštevamo Bratanićevo vodilo za razlikovanje ral po osnovni konstrukciji, v osnovi štirikotnik ali redkeje trikotnik, obenem pa je pri njih plaz tisti del rala ali naprave, ki nosi lemež. V nobenem primeru pa pri teh napravah ne rabi v ta namen kozolec, ki normalno povezuje le gredelj s plazom. Med njimi so nam sicer znani tudi primeri naprav s poševnim kozolcem, toda pri vseh je plaz tisti, ki daje oporo lemežu ali oračniku, in v katerem v redkih primerih sloni tudi ukrivljeni gredelj.

Pri pohorskem kavlju je osnovna oblika konstrukcije trikotna, ali še bolje, podobna je krožnemu izseku, katerega lok ustvarja zadnji del skoraj pravilno ukrivljenega gredlja, ki je vsajen neposredno v sam plaz.

Bratanićeva dela, ki se nanašajo na orne naprave na slovanskem jugu, vsebujejo nekaj ral, ki se v tem detajlu konstrukcije ne razlikujejo od pohorskega kavlja.¹³

Težja pa je primerjava glede na konstrukcijo sadeša; ta ima pri pohorskem kavlju vlogo kozolca, ki opravlja delo plaza. Takega tipa ral ne moremo odkriti iz doslej objavljenega gradiva o ornih napravah na slovanskem jugu. Bratanić¹⁴ navaja kot zelo osamljen in edinstveni primer tako konstruiranega rala za ozemlje Makedonije iz okolice Prepsanskega jezera, ter obenem opozarja v citiranem delu na problem pohorskega kavlja pri Slovencih. — Za primerjavo tega tipa ral je treba upoštevati orne naprave, ki so karakteristične za srednjeevropski prostor, na kar je že opozoril Bratanić.

Za to nam je med razpoložljivo literaturo v pomoč edinole Leser s svojo obsežno razpravo o nastanku in razvoju pluga.¹⁵ Omenjeno delo nam omogoča temeljitejšo primerjavo nekaterih naših redkih ornih naprav s tistimi, ki so karakteristične za druge predele Evrope.

Oglejmo si sedaj na kratko še naprave, s katerimi sta pohorski kavelj primerjala najprej Koprivnik in nato Bratanić!

Koprivnik v svojem opisu Pohorja omenja podobnost pohorskega kavlja s češkim rohadlom. Kje je imel priliko za ogled zadnjega, ne navaja nikjer, toda risba rohadla, ki je v Leserjevem delu, zavrača Koprivnikove trditve (glej sliko št. 2/a na str. 77).

Med opisom čeških ornih naprav omenja Leser, opirajoč se na podatke drugih, starejših avtorjev (Mehler, Braungart) tudi češko rohadlo¹⁶ (»Böhmischer Ruchadlo«), katerega risba je v knjigi povzeta po Chevalierovi »Europe«, str. 65, sl. 69. Ruhadlo opisuje dobesedno takole:

¹³ Bratanić, Orače sprave, l. c. str. 21.

¹⁴ Bratanić, Zbornik Etnograf. muzeja, Beograd 1953, str. 52.

¹⁵ Paul Leser, Entstehung und Verbreitung des Pfluges, Münster 1931.

¹⁶ Leser, l. c. str. 288.

»... Und schließlich ist bisweilen, doch erst ganz neuerdings, an vierseitigen Beetpflügen die Steilschüttchar vorhanden, die sog. Ruchadloschar (Abb. 133), die vielleicht in Böhmen im 19. Jh. erfunden worden ist.« — Iz priložene risbe pa je dobro razvidno, da ima rohadlo popolnoma raven gredelj; poleg tega se močno razlikuje od pohorskega kavlja po konstrukciji lemeža, dasiravno je le-ta, vsaj sklepati bi se dalo, vsajen neposredno v sam gredelj, v skoraj navpičnem položaju, medtem ko ga podpira vodoravni plaz. Zdi se nam, da opis češkega rohadla ne ustreza niti najmanj pohorskemu kavlju.

Naslednja naprava, ki bi mogla priti v poštev za potrebno primerjavo, je tako imenovani »nakolesnik« iz prahinskega okoliša na Češkem, ki ga Leser uvršča med češke pluge z ukrivljenim gredljem (Pflüge mit Krümmel). Nakolesniki so se ohranili po Leserjevem navajanju na južnem Češkem. V nadrobnejšem opisu opozarjajo avtorji (Michna, Braungart, Peisker) na sorodnost nakolesnika s češkim štiristranim plugom. — S pohorskim kavljem imata precej sorodni gredelj ter lemež v enakem položaju, ki je hkrati vsajen neposredno v sam gredelj. Znatna pa je razlika v deskah (Streichbrett-paar), ki jih naš kavelj sploh nima. Tudi v konstrukciji ročice, ki je vsajena v peto, so očitne razlike. Vsekakor govorita risba nakolesnika iz prahinskega okoliša in njegov opis o popolnosti te naprave, ki se po konstrukciji močno približuje plugu.

Očitno skromnejša je po opisu, dasi po konstrukciji sorodnejša naprava, ki je predmet tega prispevka, starejši »nakolesnik« iz Vitkovic na Češkem¹⁷ (glej sliko 2/b na str. 77).

»... Der Krümmel, ähnlich gebogen wie bei dem Prachiner Pflug, liegt mit dem Ende auf der Sohle auf; hinten sitzt auf ihm ein Teil, den man als Hinterbaum bezeichnen könnte; zwei Sterzen greifen weiter vorn an den Krümmel, in ihrer Lage durch einen Stab erhalten, der sie mit dem Hinterbaum verbindet. Der Krümmel wird von einer Gießsäule durchbohrt und diese Gießsäule trägt unten die Schar. Die auf Peiskers Abbildung fehlenden Streichbretter sind auf Braungarts Abbildung nicht deutlich zu erkennen...«

Tudi nakolesnik iz Vitkovic ima nekoliko drugače konstruirano ročico, ki je vtaknjena v peto, kakor pohorski kavelj; sicer pa se po svoji enostavnosti še najbolj približuje njemu.

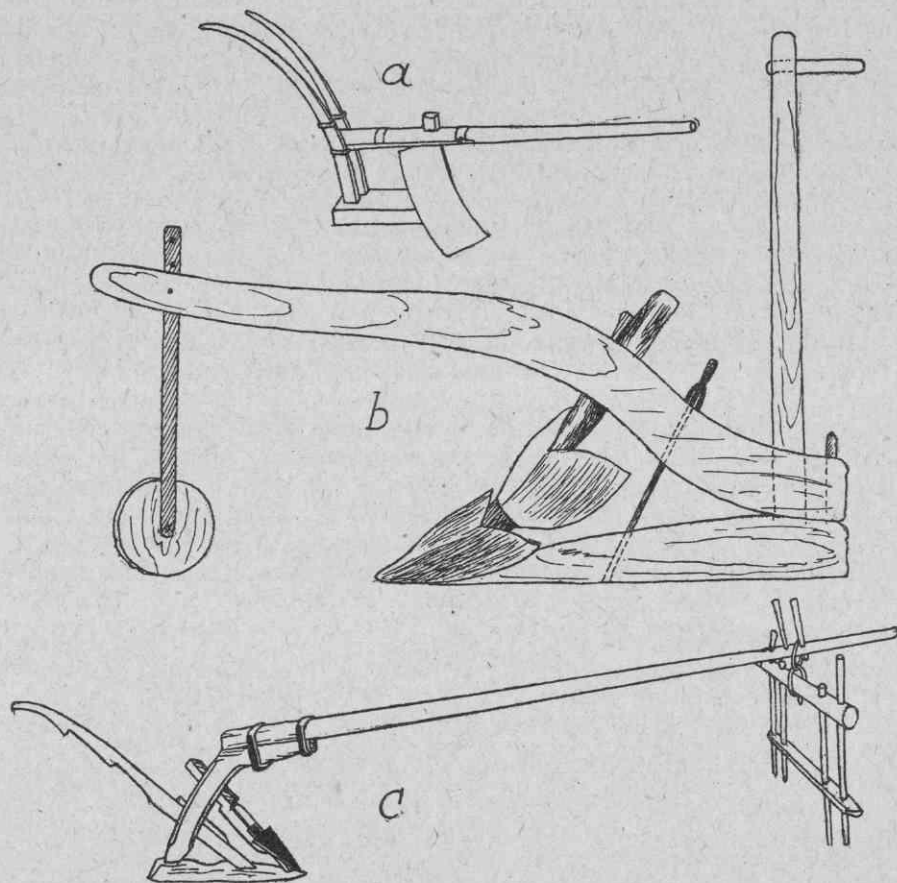
Skupina opisanih čeških ornih naprav ima, kakor smo ugotovili, le nekaj podobnosti s pohorskim kavljem, in sicer v obliki gredlja (nakolesnik) ali v pogledu položaja lemeža, ki je nataknen neposredno v gredelj (nakolesnik, rohadlo). Bistvena je razlika v konstrukciji ročice in v tem, da nobena izmed naštetih in opisanih naprav nima sestavljenega gredlja, kakor ga ima pohorski kavelj.

Edina naprava, ki je imela sestavljen dvodelni gredelj in ki jo kaže prav tako Leserjevo delo, je tako imenovano »meklenburško ralo«¹⁸

¹⁷ Leser, l. c. 290.

¹⁸ Leser, l. c. 110—115.

(glej sliko 2/c tu spodaj), na katero opozarja tudi Bratanić. Lemež na tem ralu ne počiva na plazu, temveč na nekoliko širši deski, ki je z zgornjim delom utrjena v gredlju. Posebno pa je meklenburško ralo velika zanimivost zase zaradi tega, ker je redek primer rala, ki je imelo gredelj

Sl. 2. a Češko ruhadlo (po Leserju, str. 288, sl. 135), b stara oblika nakolesnika iz Vitkovic na Češkem (po Leserju, str. 290, sl. 135), c meklenburško ralo (po Leserju, priloga III, sl. a)

vtaknjen neposredno v jarem in nas zaradi tega spominja na tovrstna rala na slovanskem jugu.

O poreklu tega rala so znanstveniki postavili več tez, med njimi govori Krunitzova za to, da je meklenburški kavelj mlajši od pluga in da je nastal pri Nemcih zaradi potreb, ki jih je narekoval teren, medtem ko Boddien govori o tem, da je kavelj izum Rimljanov in so ga nato od

njih šele prevzeli Slovani ter ga prinesli s seboj v 9. stoletju v Mecklenburg.¹⁹

V nobeni teh razprav in trditev pa žal po Leserju ne moremo ugotoviti nekaterih nadržbnosti, kot je n. pr. reguliranje globine oranja ali nadržbno izrazoslovje. Ni nam znano, ali je bilo mogoče naravnati globino oranja pri meklenburškem ralu na enak način, kot smo ga opisali za pohorski kavelj. Neznano nam je prav tako, če je imelo meklenburško ralo sestavljen gredelj. Ali je bilo morda s tem olajšano oranje z napravo, ki se je z gredljem neposredno vključila v jarem? Morda je bila tudi prvotna oblika pohorskega kavlja enaka, brez plužnih kolesc. V takem primeru je moral biti sprednji del gredlja vidno daljši. Take oblike ral brez plužnih kolesc ne pozna nihče na Pohorju. Trenutno nam o tem ne more priskočiti na pomoč tudi noben zapis, saj ga za sedaj niti ne poznamo. — Kako je bilo s takimi nadržbnostmi pri meklenburškem ralu, nam zaradi nedostopnosti potrebne literature²⁰ prav tako ne more biti znano.

Kako je bila konstruirana ročica pri pohorskem kavlju, ki je Koprivnikova skica rala sicer nima, a jo po vsej verjetnosti vendarle nakazuje? Prav zadnji del obeh ral — meklenburškega in pohorskega kavlja — govori o sorodnosti, če ne tudi o skupnem poreklu obeh naprav; obe sta imeli po eno ročico, ki je prehajala neposredno iz plaza — deske — skozi ukrivljeni gredelj.

Mnogo sorodnosti z meklenburškim ralom pa izpričuje tudi način oranja, ki je zahtevalo, da je držal orač napravo pri oranju po strani, kakor je to zahtevala položnost terena in kar dobro opisuje tudi Leser,²¹ ki pravi:

»... Die Sterze wird nicht gerade gehalten, wie beim Pflug, sondern etwas zur Seite geneigt, damit die Erde nicht gleichmäßig zu beiden Seiten fälle, sondern nach der einen Seite geworfen werde. Am Ende der Furche wird dann gedreht und dicht neben der gezogenen Furche wieder zurück gefahren. Damit die Erde nach der gleichen Seite wie bei der vorigen Furche fällt, muß die Sterze jetzt nach der entgegengesetzten Seite geneigt werden.«

Nadalje omenja Leser, opirajoč se na Boddiena, da po tem načinu oranja brazde niso tako tesno druga ob drugi, kakor pri oranju s plugom (Kehrpflug), zato pa da orje globlje. Brazde imajo v podolžnem profilu obliko valovite črte, ki spominja na zobato žago. Pripominja še, da meklenbuški plug zemlje ne obrača tako kot plug, a kljub temu dobro podorje gnoj, tako kakor sam plug.²²

Z opisom oranja meklenburškega rala se približno ujema tudi Koprivnikov opis pohorskega kavlja, ko pravi zanj, da zemlje ne obrača,

¹⁹ Leser, l. c. str. 110—115.

²⁰ Leser, l. c. str. 117.

²¹ Po Boddieniu, citira Leser, l. c. str. 115.

²² Leser, l. c. str. 115.

temveč da jo nasprotno samo ruje. S tem opisom se skladajo tudi izpovedi očividcev oranja s Pohorja, Šege in Strnada ter Javornika s Kunigunde, ki je primerjal način oranja tega rala z rovanjem svinje.

Dosedanja raziskovanja o pohorskem kavlju so torej potrdila resničnost o obstoju te vrste rala na slovanskem jugu, pri nas Slovencih. Ralo je imelo nekaj skupnosti s češkimi rali, največ podobnosti tako po konstrukciji kakor po načinu oranja pa je imelo s severnonemškim meklenburškim ralom, ki bi ga smeli imeti za staroslovansko dediščino. Kakšne so sorodnosti v nomenklaturi, bi bilo težko reči ali tudi sklepati, ker o tej trenutno dostopna literatura ne govori. Po vsej verjetnosti pa iz nomenklature ne bi mogli izvajati posebnih zaključkov, če pomislimo, da so nazivi za posamezne dele kavlja enaki onim, ki veljajo za navadne pluge in rala v tem delu Pohorja. Izjemo predočujeta le sadeš in deska, ki označuje običajni plaz.

Nadalje je bilo mogoče potrditi, da se arhivski podatek o plugu iz območja Konjic, kakor ga je odkril Koren, v resnici nanaša na pohorski kavelj, katerega posebnost v konstrukciji je v tem, da ima pomičen kozolec (plaz), s katerim je mogoče neposredno regulirati globino oranja po načinu, ki pa ni značilen za druge vrste plugov in ral.

Po vseh teh ugotovitvah kljub temu ostane še naprej nerešeno vprašanje: Zakaj se je ta posebna oblika rala omejila le na relativno ozko omejeno območje? — Prav gotovo smemo sklepati, da izhaja Koprivnikova risba nekje iz okolice Kunigunde na Pohorju, od koder je bil mož doma. Saj so v neposredni bližini tega kraja napravo uporabljali še pred dobrimi 66 leti (Zajec na Keblju). Na njo so prav tako vezani spomini Javornika, ki je Koprivnikov rojak s Kunigunde.

Pohorski kavelj se nam zdi nerazumljivo osamljen pojav v tem predelu, saj so bile tu v mnogo večji meri znane tiste vrste oral in plugov, ki so mnogo bližji onim na slovanskem jugu ali v nekdanji Štajerski. Do današnjih dni se je ohranil prav tako v tem delu Pohorja neokretni dvojni lesen plug z dvema deskama in asimetričnima lemežema, medtem ko je nomenklatura v celoti prešla tudi na novejši železni plug enakih oblik, ki ga uporabljajo za oranje njiv v strmih legah. V živem spominu je starejšim ljudem še vedno enostavno ralo z navadnim ravnim grecljem in normalno položenim lemežem, ki tiči na plazu in ki po svoji konstrukciji močno spominja na plužnico z Remšnika, dasiravno so v nomenklaturi nekatere razlike.

O izvoru pohorskega kavlja bi mogli po vsem tem sklepati dvoje:

1. da se je ralo take oblike v resnici ohranilo tudi na tem mestu »iz sive davnine«, kakor govori o tem Boddien in da nam tako pomeni edinstveno in dragoceno dediščino iz zgodnje slovanske dobe, in ki se je le po srečnem naključju ohranila kakor otok na tem območju;

2. da je nastal pohorski kavelj v novejši dobi pod vplivom češkega rala, ali bolje severnonemškega rala, ki bi moglo še imeti slovansko

poreklo, pa se je uveljavilo tudi na naših tleh glede na ugodno in rahlo zemljo, ki je je na Pohorju obilo.

Vendar ne smemo pozabiti poudariti, da so vse to samo domneve. Prezgodaj bi bilo, če bi hoteli že sedaj izvajati določnejše zaključke o poreklu pohorskega kavljja. Koprivnikov opis naprave v Planinskem vestniku je, kakor je bilo omenjeno v uvodu, silno skop in pomanjkljiv, saj nam ni zanesljivo znan izvor kavljja. Prav tako ne razpolagamo z nobenim zadevnim arhivskim podatkom, pa tudi ne z navedbo, kje drugod je bilo tako ralo v uporabi. Z vso vnemo bi bilo treba pristopiti s tem namenom k iskanju in zbiranju arhivskega gradiva, ki doslej še ni bilo objavljeno in ki bi nam bilo seveda tudi na razpolago.

Šele na tej osnovi in z nadaljevanjem proučevanja vseh drugih ornih naprav ter njihove geografske razširjenosti bi morda dobili natančnejši vpogled v sestav in pregled območja, kjer so uporabljali take pluge in rala do polpreteklih dni. Šele s takim delom bi dobili osnovo za kartografiranje vseh v poštev prihajajočih naprav. Morda nam bo takrat omogočeno natančneje ugotoviti izvor in krajevno omejitve rabe tudi te, med plugi in rali tako edinstvene naprave. Vse dotlej pa smemo imeti tudi ta prispevek le za majhno ugotovitev podatkov, ki bi naj pomagali sčasoma dokončno pojasniti v celoti vprašanje pohorskega kavljja.

Zusammenfassung

EINIGE FESTSTELLUNGEN ÜBER DEN HAKENPFLUG IM BACHERNGBIRGE (POHORJE)

Die Autorin berichtet in ihrer Abhandlung über ihre Versuche zur Klärung des Problems Hakenpflug, des sogenannten »pohorski kavlj«, der noch vor 60 bis 70 Jahren im Gebiete eines Teiles des Bacherngebirges im Gebrauch stand. Über diesen Pflug (eigentlich: Arl) berichtete Professor Janez Koprivnik vor 50 Jahren im »Planinski vestnik« (Sonderabdruck, Maribor 1923, S. 78). Die Vorrichtung wird auch im Buche »Pflug und Arl« von Hanns Koren für das Gonobitzer Gebiet, Konjice, erwähnt.

Es entstand aber die Frage, ob die Skizze dieses Hakenpfluges überhaupt dem Original des seinerzeit im Bacherngebirge (Pohorje) verwendeten Hakenpfluges entspricht.

Die Autorin besuchte im Sommer und im Herbst 1954 einige Ansiedlungen im Bacherngebirge (Pohorje), wo sie von alten Leuten, die sich an diese Pflugart noch gut erinnern, verschiedene Aufklärungen erhielt, die sich vorwiegend auf die Benennung der einzelnen Teile dieses Gerätes sowie auf seine Handhabung beziehen.

Dieser Hakenpflug hatte keine Ähnlichkeit mit dem Böhmischem Rochadlo, wie das Koprivnik vermutete. — Er ähnelte vielmehr dem Mecklenburger Haken, der nach Boddien ein altslamisches Erbe aus dem 9. Jahrhundert ist.

Es wird aber kaum möglich sein, über die Herkunft dieser Vorrichtung ohne die hierzu nötige Literatur und besonders ohne archivalische Behelfe eine diesbezügliche Behauptung aufzustellen. Zu diesem Zweck wäre es notwendig auch andere Pflüge und Arlen in diesem Gebiete aufzufinden und sie zu kartographieren. Bis dahin muss diese Abhandlung nur als ein Beitrag zur Evidenzhaltung des Problems Hakenpflug im Gebiete des Bacherngebirges (Pohorje) gewertet werden.

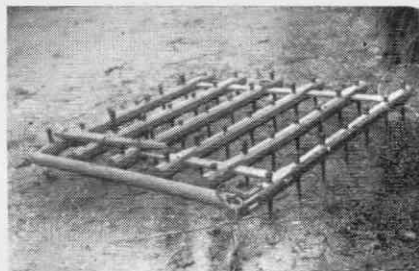
Sl. 1. Stara brana z ukrioljenimi rebri za na kraje (Zabnica)

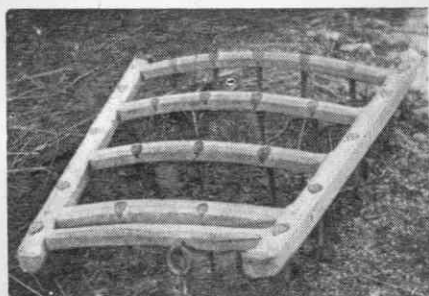
Sl. 2. Ravna hribovska brana (Jezersko)

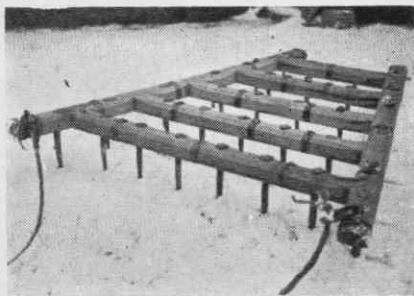
Sl. 3. Novejša ravna brana (Zabnica)

Sl. 4. Novejša ravna brana (Loka pri Mengšu)

Sl. 5. Brana s trebušasto ukrioljenima stranicama (Zgornje Duplje)

Sl. 6. Novejša ravna brana (Jezersko)